

шляхта (кінець XVIII – перша половина XIX ст.) / С. Лисенко, Є. Чернецький. – Біла Церква, 2002. – 444 с. 29. Свербигуз В. Старосвітське панство / В. Свербигуз. – Варшава, 1999. – 247 с.

Николай Бармак

ЛЕГИТИМАЦИЯ И ДЕКЛАСАЦИЯ ШЛЯХТЫ КИЕВСКОЙ, ВОЛЫНСКОЙ И ПОДОЛЬСКОЙ ГУБЕРНИЙ В КОНЦЕ XVIII – НАЧАЛЕ XIX В.

Рассмотрены вопросы легитимации и декласации шляхты Киевской, Волынской и Подольской губерний Российской империи, включения их в систему регионального управления. Установлено, что российские власти столкнулись с необходимостью признания во дворянстве представителей шляхты Речи Посполитой, легитимация которой происходила рядом с декласацией.

Ключевые слова: губерния, шляхта, дворянское собрание, легитимизация, декласация.

Mykola Barmak

LEGITIMATION AND DEKLASATSIYA NOBILITY KYIV, VOLYN PROVINCES AND PODOLSKI LATE XVII – EARLY XIX CENTURY

The question of legitimation and deklasatsiya nobility of Kiev, Volyn and Podolia provinces of the empire, and their inclusion in the system of regional governance. It was established that the Russian authorities are faced with the need to recognize the Gentleman representatives of the nobility of the Commonwealth, legitimation which occurred near the deklasatsiya.

Key words: Province, nobility, noble collection, legitimation, deklasatsiya.

УДК 94(477)

Юрій Фартушняк

ПОЛІТИКА ПРОТЕКЦІОНІЗМУ В ЦУКРОВІЙ ПРОМИСЛОВОСТІ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В XIX СТ.

Розглянуто політику протекціонізму в цукровій промисловості Київської, Волинської та Подільської губерній Російської імперії, встановлено, що цукрове виробництво завжди знаходилося під захистом держави і це сприяло активному росту галузі.

Ключові слова: протекціонізм, Правобережна Україна, цукрова промисловість, митний тариф, державна політика, цукор.

Цукрова промисловість в Україні є однією з найстаріших і найважливіших галузей харчової промисловості, продукція якої завжди була найважливішим предметом експорту. Актуальність обраної теми пов'язана з тим, що цукрова промисловість Російської імперії була однією з провідних галузей сільського господарства, рівень розвитку якої в значній мірі визначав економіку держави в цілому.

Мета статті – дослідити політику протекціонізму в цукровій промисловості на Правобережній Україні в XIX ст.

Серед дослідників, які аналізували історію дорадянського цукрово-рафинадного підприємництва на території України та вивчали окремі аспекти зазначеної проблеми слід назвати таких науковців, як: В. Олянич [20], Р. Буравченко [1], Т. Лазанську [14]. Аналізуючи останні дослідження і публікації, можна зробити висновок, про те, що висвітлення проблем політики протекціонізму в цукровій промисловості на Правобережній Україні в XIX ст. приділено недостатню увагу, і саме тому вона потребує подальшого вивчення.

У XIX ст. цукрове виробництво у Російській імперії розвивалося на основі підтримки та регулювання з боку держави. Першим законодавчим документом щодо урядової підтримки цукрової промисловості в країні був указ царя Павла I "Про відведення земель в південних краях Росії бажаючим розводити бурякові плантації для виробництва цукру", виданий у вересні 1800 р. [3, с. 5]. Ті, хто бажав вирощувати цукровий буряк, могли брати на півдні ділянки землі без будь-якої оплати за неї у казну. Навіть більше, особам, котрі планували розпочати підприємницьку діяльність з вирощення цукрового буряка та виробництва цукру, передбачалася грошова винагорода. Правда, уряд залишав за собою право повертати землі у разі невикористання їх за призначенням упродовж одного року [8, с. 31]. Однак поміщики не скористалися цим указом. Тоді у 1811 р. російський уряд з метою зацікавити поміщиків виробництвом цукру з буряка, дозволив тим із них, які будуть виробляти цукор, виготовлятимуть з цукрової патоки спирт без оподаткування [15, с. 6]. Пізніше,

царським указом від 8 березня 1833 р. підтверджено право власників цукрових заводів виробляти спирт з "бурякових залишків", а також дозволено торгувати без обмежень патокою для виготовлення з неї горілки [2, с. 90]. Таким чином, виробники цукру отримали ще одне важливе джерело додаткового прибутку – із неоподаткованої торгівлі виробничими залишками, що сприяло розповсюдженню цукровиробництва в Україні загалом і Подільській губернії зокрема.

У перші десятиріччя XIX ст. поміщикам в Україні було вигідно виробляти горілку. Втрачаючи ринки збуту зерна у Європі, передусім у Франції й Британії, вони стали платити менше податків у казну, а це призводило до послаблення військової могутності Росії. За порадою М.Сперанського, цар Олександр I видав у грудні 1810 р. указ про уведення нового митного тарифу, згідно з яким мито на бочку вина становило 80 карбованців (далі – крб.), а ввіз горілки та предметів розкоші був повністю заборонений. Видано наказ спалювати будь-який контрабандний товар [10, с. 241].

Значну роль у промисловому виробництві, у тому числі й цукровому, на початку XIX ст. у Росії відіграв державний діяч, син генерал-фельдмаршала П. Румянцева – М. Румянцев (1754–1826 рр.), який у 1801–1810 рр. був міністром комерції, а у 1807–1812 рр. одночасно й міністром іноземних справ. Він сприяв розвитку мануфактурної промисловості, внутрішньої та зовнішньої торгівлі, реорганізації митної служби, засобів зв'язку тощо. Так, у записці "Про розумний тариф", написаній у 1801 р., він рекомендував заборонити "ввіз усього спокусливого, що суперечить пануючій вірі, державним правителям і доброчинності", "берегти свої мануфактури, заклади, промисли, всі порядні підприємства" і "сприяти привозу товарів..., зіставляючи їх з необхідністю для нас". Надходження зарубіжних товарів у Росію пропонував регулювати і "встановити мито загалом не вище 10 %" [23, с. 307].

Проводячи гнучку митну політику, М. Румянцев посприяв тому, що 19 грудня 1810 р. російський уряд видав "Положення про нейтральну торгівлю на 1811 рік у портах Білого, Балтійського, Чорного й Азовського морів і на всьому західному сухопутному кордоні". Згідно з цим документом на увізний цукор встановлювалося високе мито: за пуд імпортного цукру-піску треба було сплатити 7 крб. мита [22, с. 308–309], що у той час було чималою сумою. Для порівняння, на початку XIX ст. корова коштувала від 5 до 25 крб. [16, с. 118]. Високе мито встановлювалося для того, щоб цукор, завезений із-за кордону, не перешкоджав розвитку цукрової промисловості в Росії. Слід відзначити, що гнучка промислова і митна політика російського уряду, скерована на захист власного виробника, дала змогу в першій половині XIX ст. щороку розширювати не лише внутрішній, а й зовнішній товарообіг, причому вивозити більше, ніж ввозити. Так, якщо упродовж 1801–1805 рр. вивіз товарів з Росії за кордон становив 75,108 млн крб. золотом, то увіз – 52,765 млн. На середину XIX ст. експорт в абсолютних цифрах зріс ще більше. Так, у 1856–1860 рр. вивезено товарів на суму 225,594 млн крб. золотом, а увезено – на 205,866 млн [21, с. 240, 251].

У результаті протекціоністської політики щодо увезення цукру в Росії у 1812 р. побудовано від 10 до 15 цукрових заводів [9, с. 76; 12, с. 6]. Після закінчення війни з Наполеоном 1812–1814 рр. в країні спостерігається зменшення цукровиробництва, що зумовлено несприятливими економічними умовами, пов'язаними з відновленням широкого завою цукру з колоній. У зв'язку із війною та зростаючою потребою в цукрі, прийняті до 1812 р. митні збори за імпортований цукор російською митницею не стягувалися. Однак таке становище зберігалося до 1816 р., коли увіз іноземного цукру-сирцю з тростини обмежено 8 портами з митною платою 1 крб. 50 коп. з пуда і тростинного цукру-рафинаду "в головках" – 3 крб. 75 коп. сріблом з пуда [7, с. 10].

У 1819 р., царський уряд заборонив увозити в країну цукор-рафинад, а цукор-пісок із тростини обкладався митом 75 коп. з пуда. У 1821 р. на цукор із колоній було встановлено мито 1 крб. з пуда, а у 1822 р. – 1 крб. 50 коп. [15, с. 6]. Упродовж XIX ст. мито на імпортний цукор зростало. В 1822 р. урядовим рішенням заборонено увіз цукру-рафинаду через кордони з європейськими країнами. Відкритим для торгівлі рафинадом залишився лише Одеський порт із 15 % митною ставкою до вартості привізної продукції [26, с. 10].

Надалі митні тарифи змінювалися залежно від внутрішнього та зовнішнього становища у Росії, але не на шкоду власній цукровій промисловості. Починаючи від 11 листопада 1831 р., мито з пуда привізного цукру встановлено 2 крб. 80 коп. і ще 15% карантинного збору, що загалом виходило 3 крб. 17 коп. з пуда. Мито на імпортний цукор постійно зростало і у 1841 р. досягло 3 крб. 80 коп. з пуда [15, с. 6]. Одеський порт залишався єдиним, через який дозволялося ввозити цукор. Доставка його до споживачів вглиб країни по бездоріжжю гужовим транспортом робила невигідним імпорту у Росію. Послаблення конкуренції привізними товарами на внутрішньому ринку сприяло розвитку власного виробництва.

Інколи російський уряд знижував митну плату за привізний цукор-сирець; це зроблено у 1845, 1846 і 1847 роках. У результаті цього митний збір з цукру був доведено до 3 крб. 20 коп. з пуда [8, с. 201, 203]. Завдяки протекціоністській політиці російського уряду та урядів західноєвропейських

країн, а також розвитку цукрової промисловості у Європі, експорт цукру з Америки до 1848 р. зменшився [25, с.24].

Підвищення увізного мита на імпортований цукор не зупинило іноземців завозити тростинний цукор у Росію та інші країни Європи, оскільки собівартість була значно нижчою, ніж цукру з буряка, тому він у значній кількості і за дешевою ціною продавався у портах європейської Атлантики [25, с. 30].

Російська влада робила усе можливе, щоб не допустити на власний ринок іноземний цукор у значній кількості. Таке побоювання конкуренції з боку зарубіжних виробників цукру було обґрунтованим, адже, за підрахунками О. Нестеренко, ціни на цукор у Росії в кінці 40–50-х рр. XIX ст. були вищими, ніж у країнах Західної Європи [18, с.330]. Високе увізне мито на цукор, яке існувало у той період, давало можливість утримувати ціни на цей продукт у 30–40-і роки XIX ст. на винятково високому рівні – 7–9 крб. сріблом, а у 50 – на початку 80-х років – 6–7 крб. за пуд [6, с. 294]. Отже, прибуток становив 50–100%. Такого прибутку не мала жодна галузь промисловості не лише в Росії, а й за кордоном. Маючи високі надприбутки від продажу цукру, власники цукрових заводів модернізували виробництво, застосовували нову техніку і технології, будували нові цукроварні.

Мито на увізний цукор-сирець постійно підвищувалося, що давало змогу російським виробникам цукру витіснити на внутрішньому ринку імпортований цукор. Окрім цього, до 1848 р. власний цукор податком не обкладався.

Таким чином, економічна політика уряду впливала на розвиток цукрової промисловості у Росії. Встановлюючи високе увізне мито на цукор, Міністерство фінансів мало на меті поповнити казну прибутками з його грошей. Митні збори за увезений у Росію цукор щороку зростали: якщо за 1823–1826 рр. вони становили 2038001 крб., то в 1930 р. – 3000000 крб., у 1844 р. – 8097641 крб., у 1845 р. – 6500000 крб., у 1848 р. – 6503507 крб. Завдяки протекціоністській політиці російського уряду кількість цукрових заводів в імперії швидко збільшувалася. Так, у 1826 р. їх було 7, у 1830 р. – 20, у 1840 р. – 140, у 1844 р. – 206, а в 1848 р. – вже 340 [8, с. 35, 37, 39, 42, 199–200]. У високому миті на імпортований цукор були зацікавлені також впливові групи власників рафинадних заводів Санкт-Петербурга та Риги, що спеціалізувалися на переробці цукру з тростини.

З підвищенням мита кількість цукру з колоній у Росії зменшилась, але зменшились і надходження до державної казни. Вихід з цієї ситуації Міністерство фінансів вбачало у запровадженні акцизу на цукор російського виробництва, як це зробили у Франції в 1837 р. [17, с. 4434]. Уведення акцизу на цукор ініціювали власники російських рафинадних заводів, які для його виробництва рафинаду отримували цукор-сирець із-за кордону.

Побоюючись конкуренції з боку власних виробників цукру з буряка, 22 петербурзькі власники рафинадних заводів у грудні 1844 р. запропонували Міністерству фінансів встановити акциз на буряковий цукор [26, с.11]. Ця пропозиція спричинила невдоволення серед російських цукровиробників. Вони знайшли підтримку в Державній Раді, а також мануфактурній і комерційній радах. Лише після багатьох поправок статут про акциз на цукор з буряка схвалено 25 лютого 1848 р. царем Миколою I та уведено у дію з 1 вересня цього ж року. Акцизна ставка була поміркованою. Він сплачувався з кожного пуда відбіленого цукрового піску; з рафинаду акциз не брали. Акциз вводився поступово, упродовж 6 років: від 1 вересня 1848 р. до 1 вересня 1850 р. – 30 коп.; від 1 вересня 1850 р. до 1 вересня 1852 р. – 40 коп.; від 1 вересня 1852 р. до 1 вересня 1854 р. – 50 коп. сріблом з пуда [24, с. 161].

Акциз брався із певної кількості виробленого цукру, що встановлювалася згідно з визначеними нормами виходу останнього з бурякового соку, добової виробки апаратів, які використовувалися для добування соку, і кількості робочих днів заводу. Норма виходу цукру-піску з одного берківця (10–12 пудів цукрового буряка) встановлено у розмірі 3 % від ваги або 12 фунтів, а добовий виробіток гідралічних пресів визначався за діаметром великого поршня або циліндра при 9 дюймах у 25 берковець, при 10 дюймах – у 30 берковець, при 12 дюймах – у 40 берковець. Відповідно до цього обраховувався добовий виробіток інших сокодобувних апаратів. Унаслідок цих розрахунків розмір акцизу в 1848 р. становив 60 коп. з пуда цукру-піску з деякими пільгами для невеликих і новозбудованих заводів. Такий акциз діяв до 1863 р. Крім акцизу, цукрові заводи Російської імперії мали щорічно сплачувати суму від 3 до 50 крб., залежно від кількості цукру-піску, що вироблявся, за свідоцтво на право утримувати цукровий завод [8, с.204].

Загальне управління справами акцизу покладалося на Міністерство фінансів, нагляд за дотриманням правил збору акцизу на місцях – на казенні палати і повітові казначейства. Контроль за виконанням підприємствами акцизного статуту в Київській і Подільській губерніях здійснювався казенними палатами, які призначали спеціальних чиновників, а у Волинській губернії ці обов'язки доручалися за сумісництвом чиновникам з "питійних справ" [25, с. 150, 155].

Отже, успішний розвиток цукрової промисловості був однією з причин введення в 1848 р. акцизу на цукор. Спочатку акциз мав відшкодувати збитки казни від зменшення митних надходжень від імпорту цукру [11, с. 73–74]. Однак незабаром він перетворився у самостійне джерело прибутків державної казни Росії.

Реалізація акцизного збору сприяла поповненню казни, але царський уряд вважав, що цього недостатньо і у 1851 р. для цукровиробників введено акцизно-відкупну систему. Вона виявилася занадто обтяжливою, що відразу призвело до зменшення виробництва цукру, а у деяких маєтках на Правобережній Україні – навіть до ліквідації окремих цукрових заводів [4, с. 70].

Уведення акцизу не призупинило розвитку цукрової галузі в країні, на що розраховували власники рафинадних заводів. Цукрова промисловість продовжувала розвиватись і "рафинадні" промисловці від 50-х років XIX ст. усе більше відчували конкуренцію з боку цукровиробників, особливо на Україні.

Під час Кримської війни увіз у Росію цукру з колоній різко зменшився, знизившись до 1 млн пудів у 1855 р. [19, с.30]. Блокада Російської імперії у роки цієї війни змусила Міністерство фінансів тимчасово зменшити мито на сухопутне увезення цукру-піску до 2 крб., а рафинаду – до 4 крб. з пуда [8, с. 206]. Після закінчення війни постало питання про повернення до довоєнних тарифів. 5 липня 1856 р. мито на цукор, який ввозився морським шляхом, було встановлено в розмірі 3 крб. (раніше – 3 крб. 80 коп.), а на рафинад – 5 крб. сріблом з пуда [8, с.206, 206]. Ці тарифи призвели до зменшення надходжень у державну казну і протестів впливових виробників цукру в Росії. Нові мита мали залишатися без змін упродовж 6 років; на такий термін залишено з змін статут 1848 р. про акциз на буряковий цукор. Це рішення не внесло суттєвих змін у розвиток ні цукрового виробництва, ні торгівлі тростинним цукром.

Після 1856 р. увіз колоніального цукру в Російську імперію дещо збільшився, але лише перші два роки. В 1860 р. його імпорт становив знову 1 млн пудів [19, с. 30]. Загалом цукор з колоній не міг повернути собі на російському ринку ті позиції, які він займав напередодні Кримської війни.

Російські виробники цукру домагалися від держави зменшення економічного тиску, але не за рахунок зниження акцизу, тому що у 1858–1859 рр. на кожен цукровий завод у середньому припадало акцизу лише 25 коп. з пуда відбіленого цукру замість 60 копійок [5, с. 27]. Вони вимагали підвищення митних тарифів на ввізний цукор, а то й на заборону його ввезення, оскільки промисловий переворот у цукровій галузі у зарубіжних країнах зробив іноземний цукор набагато дешевшим, ніж російський. У зв'язку з цим митна комісія рекомендувала у 1862 р. декілька принципів нововведень. По-перше, мито повинно перевищувати акциз у п'ятеро (реально було у 15 разів); по-друге, зменшити морське мито з привізного цукру-піску до 1,5 крб., починаючи від 1864 р. по 25 коп. щороку; по-третє, дозволити увезення рафинаду й інших похідних цукрового виробництва [8, с. 211].

Враховуючи інтереси виробників цукру і потребу у збільшенні надходжень коштів до казни від митного збору, Державна Рада частково врахувала рекомендації митної комісії і 14 березня 1863 р. встановила сухопутне мито на цукор-сирець у розмірі 2 крб. 50 коп. і морське мито на рафинад розміром 4 крб. 50 коп. з пуда. У 1867 р. сухопутне мито було зменшене до 1 руб. 50 коп. з пуда цукру-сирцю [8, с. 201, 203, 212–213].

У зв'язку зі встановленням високого мита на цукор з колоній його надходження у Росію уповільнилося, що відповідно призвело до зменшення надходжень до казни від митного збору. Ці обставини спонукали Міністерство фінансів розпочати підготовку до перегляду статуту про акциз на цукор. Новий акцизний збір введено після затвердження 26 листопада 1863 р. Державною Радою, а 1 травня наступного року введено у дію новий "Статут про акциз з цукрового піску внутрішнього виробництва" [8, с. 212].

Згодом Державна Рада внесла корективи на акциз цукру і 16 червня 1867 р. постановила: 1) акциз брати 50 коп. з пуда (якщо прибуток з мита й акцизу не досягне в середньому 6500000 руб. щорічно, то з 1 серпня 1870 р. до 1 серпня 1872 р. збільшити його до 70 коп. у пуда); 2) мито на цукор-сирець і рафинад залишити без змін до 1 серпня 1872 р.; 3) за вивезений за кордон цукор повертати акциз розміром 27 коп. з пуда [8, с. 214].

Російський уряд заохочував цукровиробників країни вивозити цукор за кордон. Для цього у квітні 1873 р. встановлено, що при експорті російського цукру акциз повертався повністю [8, с. 236]. Спочатку уряд прийняв ухвалу, що акциз за вивезений цукор повертатиметься тимчасово, упродовж 2 років з пуда ваги нетто розміром: сирцю піску жовтого – 26 коп., сирцю піску білого – 45 коп., рафинаду – 47 коп. [8, с. 239]. Від квітня 1875 р. до 18 квітня 1877 р. тарифи повернення акцизів збільшено: за сирець піску жовтого – 45 коп., за сирець піску білого і рафинаду – 80 коп. Це перше повернення було продовжене до 1 липня 1877 р., а потім – до 1 січня 1878 р. [8, с. 240].

Час від часу акцизні збори змінювались, але не зменшувалися, а зростали. Нагляд за діяльністю цукрових заводів здійснювали одночасно дві державні установи – казенна палата й

акцизна управа, які й контролювали одна одну. Так, 7 травня 1869 р. казенна палата оголосила результати збору податків на цукрових заводах Подільської губернії. Ці результати у 1867–1868 господарському році на окремих заводах виявилися різними за даними двох вказаних установ. Казенна палата, зокрема, за акциз на вироблений цукор Вишнівчиківським заводом нарахувала 3924 крб., а Акцизна управа – 4104 крб., тобто на 180 крб. більше; з Війтовецького заводу палата вирахувала акцизу на суму 14580 крб, а управа – 14904 крб., тобто більше на 324 крб.; з Якушинецького заводу управа вирахувала акцизу на суму 3159 крб. – більше на 534 крб. 60 коп., ніж вирахувала палата; з Капустянського заводу управа нарахувала акцизу на 504 крб. менше, ніж палата; зі Степанівського заводу управа вирахувала 9648 крб. – більше, ніж вирахувала палата, на 432 крб.; з Устянецького заводу управа вирахувала 12888 крб., що було менше на 36 крб., ніж вирахувала палата; з Моївського заводу палата вирахувала 13050 крб. – на 360 руб. менше, ніж це зробила управа; з Барського заводу управа вирахувала 12000 крб, а палата – на 18 крб. більше; з Ялтушківського заводу управа вирахувала 10476 крб., а палата – на 36 крб. більше; з Курилівського заводу Акцизна управа вирахувала акцизу на суму 8424 крб. – більше на 576 крб. від суми, яку вирахувала Казенна палата [13, арк. 245]. Отже, органи державного управління Подільської губернії постійно і скрупульозно перевіряли суми акцизного збору з цукрових заводів, оскільки останні вносили у державну казну найбільше коштів.

Отже, цукрове виробництво Київської, Волинської та Подільської губерній Російської імперії, завдяки протекціонистській політиці Російської імперії, мало сприятливі умови для розвитку галузі.

Список використаних джерел

1. Буравченко Р. В. Історичні умови становлення та розвиток цукрової промисловості в Україні (XIX – початок XX ст.): дис. ... канд. іст. наук / Р. В. Буравченко. – Черкаси, 2006. – 201 с.
2. Воблый К. Г. Опыт истории свеклосахарной промышленности СССР. Т. 1. / К. Г. Воблый. – М., 1928. – 412 с.
3. Гоменюк В. О. Буряківництво: Навч. посібник / В. О. Гоменюк. – Вінниця: Континент-Прим, 1999. – 78 с.
4. Гордуновський О. М. Розвиток промислового виробництва у поміщицьких господарствах Правобережної України першої половини XIX ст. / О. М. Гордуновський // Український історичний журнал. – 2000. – № 1. – С. 69–75.
5. Грум-Гржимайло Е. О. О свеклосахарной промышленности и развитии ее в России / Е. О. Грум-Гржимайло. – СПб., 1860. – 70 с.
6. Ежегодник по сахарной промышленности Российской империи. За 1906–1907 г. / [Составленный М. А. Толпыгиным]. – К., 1908. – 802 с.
7. Журнал мануфактур и торговли. – 1834. – № 3. – С. 45–55.
8. Завадский И. Б. Наше свеклосахарное производство, его прошлое и настоящее / И. Б. Завадский. – К., 1878. – 55 с.
9. Зябловский Е. Статистическое описание Российской империи в нынешнем ее состоянии. Ч. IV. / Е. Зябловский. – СПб., 1815. – 160 с.
10. История XIX века / [Под. ред. профессоров Лависса и Рамбо; Пер. с франц. Второе доп. и испр. изд. под. ред. проф. Е. В. Тарле]. Т. 2. – М.: Гос. соц.-экон. изд-во, 1938. – 302 с.
11. Кинятина Н. С. Политика русского самодержавия в области промышленности (20–50-е годы XIX ст.) / Н. С. Кинятина. – М., 1968. – 174 с.
12. Корчинский А. И. История возникновения свеклосахарной промышленности и первоначальное развитие ее техники в дореформенный период: дис. ... канд. ист. наук / А. И. Корчинский. – К., 1951. – 184 с.
13. Державний архів Хмельницької області, ф. 226, оп. 80, спр. 278, арк. 245.
14. Лазанська Т. І. Соціальне походження промислової буржуазії України в XIX ст. / Т. І. Лазанська // Український історичний журнал. – 1996. – № 2. – С. 65–73.
15. Левин И. Наша сахарная промышленность / И. Левин. – СПб., 1908. – 182 с.
16. Лукашевич Л. М. Україна: історико-економічний огляд / Л. М. Лукашевич. – К.: МАУН, 1997. – 250 с.
17. Настольный энциклопедический словарь. Т. VII. – 4-е издание. – М.: Типография А. Б. Васильева, 1900.
18. Нестеренко О. О. Розвиток промисловості на Україні. В 2-х ч. Ч. 1. Ремесла і мануфактура / О. О. Нестеренко. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 380 с.
19. Обзор различных отраслей мануфактурной промышленности России. Т. 1. – СПб., 1862. – 64 с.
20. Олянич В. В. Розвиток цукрової промисловості на Лівобережній Україні (наприкінці XIX – на початку XX ст.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 "Історія України" / В. В. Олянич. – Харків, 2000. – 206 с.
21. Покровский С. А. Внешняя торговля и внутренняя торговая политика России / С. А. Покровский. – М., 1947. – 294 с.
22. Положение о нейтральной торговле на 1811 год в портах Белого, Балтийского, Черного и Азовского морей и по всей западной сухопутной границе, 19 декабря 1810 г. // Хрестоматия по истории СССР с древнейших времен до 1861 года: Учебное пособие для студентов пед. институтов / [Сост. П. П. Елифанов, О. П. Елифанова]. – М.: Просвещение, 1987. – 442 с.
23. Румянцев Н. П. Записка "О разуме тарифа" 1801 г. / Н. П. Румянцев // Хрестоматия по истории СССР с древнейших времен до 1861 года: Учебное пособие для студентов пед. институтов / [Сост. П. П. Елифанов, О. П. Елифанова]. – М.: Просвещение, 1987. – С. 307.
24. Тихонов Б. В. Развитие свеклосахарной промышленности во второй половине 40-х и в 50-х годах XIX в. (к истории начала промышленного переворота) / Б. В. Тихонов // Исторические записки. – № 62. – М.: Изд-во АН СССР, 1958. – С. 161–168.
25. Хобсбаум Э. Век революции. Европа 1789–1848 / Э. Хобсбаум / [Пер. с англ. Л. Д. Якушкиной]. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1999. – 78 с.
26. Цехановский М. Ю. Исторический обзор свеклосахарной промышленности / М. Ю. Цехановский. – К., 1904. – 110 с.

Юрій Фартушняк

**ПОЛИТИКА ПРОТЕКЦИОНИЗМА В САХАРНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ
НА ПРАВОБЕРЕЖНОЙ УКРАИНЕ В XIX В.**

Рассмотрена политика протекционизма в сахарной промышленности Киевской, Волынской и Подольской губерний Российской империи, установлено, что сахарное производство всегда находилось под защитой государства, что способствовало активному росту отрасли.

Ключевые слова: протекционизм, Правобережная Украина, сахарная промышленность, таможенный тариф, государственная политика, сахар.

Yuriy Fartushnyak

**PROTECTIONISM IN THE SUGAR INDUSTRY INTO RIGHT UKRAINE IN THE
NINETEENTH CENTURY.**

We consider a policy of protectionism in the sugar industry Kyiv, Volyn and Podolia provinces of the empire, found that sugar production has always been protected by the state and contributed to the growth of the active area.

Key words: protection, Right-Bank Ukraine, the sugar industry, the Customs Tariff, public policy, sugar.

УДК 35.073:06.048.8“1864–1920”

Алла Нітченко

ЗАКОНОДАВЧІ ОСНОВИ ДІЯЛЬНОСТІ ЗЕМСТВ (1864–1920 РР.)

У статті здійснено аналіз еволюції юридичного статусу та законодавчих засад діяльності органів земського самоврядування з початку їх створення у 1864 р. і до моменту їх ліквідації у 1920 р. Проаналізовано порядок розподілу функцій між вертикаллю влади та органами земського самоврядування. Визначено місце земств у системі державної влади. Зроблено висновок, що при усіх недоліках виборчих систем, котрі практикувалися у цей період, останні виявилися найважливішою передумовою й механізмом, що забезпечували певне політичне представництво інтересів різних станів на місцевому рівні.

Ключові слова: земство, органи земського самоврядування, законодавство, земська реформа, законодавчі засади.

Актуальним на сьогодні для України є побудова правової держави та створення громадянського суспільства. Як відомо, важливою ознакою сформованості громадянського суспільства є розвинене самоврядування за допомогою якого громадянськість має реальну можливість реалізовувати свої громадянські права та приймати участь в управлінні державою. Але слід визнати, що в Україні досі не побудована діюча система місцевого самоврядування, яка б забезпечувала стабільне здійснення заходів соціального, економічного та культурного характеру, а також гарантувала б дійсну, а не формальну участь населення в місцевих справах.

Сьогодні, як ніколи, особливо гострого значення набула проблема порядку розподілу функцій між вертикаллю влади та місцевим самоврядуванням. Також постало питання про партнерство влади з населенням у тому числі й через органи самоврядування. У цьому зв'язку історичний досвід запровадження та становлення органів земського самоврядування може становити безсумнівний інтерес не тільки для виявлення традицій місцевого самоврядування, але й для визначення потенціалу вітчизняної демократії.

Зростаючий в останній час інтерес до самоврядування пояснюється багато у чому пошуками альтернативи безконтрольній, корумпованій бюрократичній системі, що нездатна вивести країну із кризи. Із самоврядуванням пов'язуються надії на встановлене народовладдя.

Історичний досвід засвідчує, що розвинене та гнучке до змін місцеве самоврядування має велике політичне значення для стабільності держави. Історія земських установ доводить доцільність децентралізації державного управління в Україні, що встала на шлях політичної та економічної модернізації. Адже історія земського самоврядування це історія постійної боротьби земства за свої права.

Історіографія історії земства та зокрема проблематика правової бази їх діяльності, досить обширна. У перші ж роки впровадження земських інституцій з'явилися дослідження, О. Головачова,